

Ганкевич О. М.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри судочинства юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ПРАВОВА ПРИРОДА ПОЗОВУ У СПРАВАХ ПРО ВИЗНАННЯ БАТЬКІВСТВА, МАТЕРИНСТВА

Анотація. Статтю присвячено правовій природі позову у справах про визнання батьківства, материнства. Проаналізовано та визначено основні поняття зазначеного позову. Зроблено висновок, до якого виду позовів відноситься позов у справах про визнання батьківства, материнства, зокрема до позовів про визнання, тому що як у батька, так і в матері порушено права, що виникають зі шлюбно-сімейних правовідносин.

Ключові слова: позов, елементи позову, позовне провадження, юридичний факт, визнання батьківства, визнання материнства.

Постановка проблеми. Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ для захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб (ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України) [1].

Процесуальним засобом порушення судової діяльності із захисту прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, державних та суспільних інтересів у позовному провадженні є позов, завдяки якому зацікавлена особа (позивач) пред'являє свої матеріально-правові вимоги до ймовірного порушника суб'єктивного права (відповідача). У процесуальній теорії прийнято поділяти позови на види. Класифікація позовів може бути проведена за різними ознаками: за матеріально-правовою або процесуально-правовою (залежно від предмета позову).

Метою статті є розкриття на основі теоретичного аналізу визначення поняття правової природи позову у справах про визнання батьківства, материнства у сімейно-правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу дослідження. За способом захисту цивільних прав та інтересів позови поділяються на три види: позови про визнання, позови про присудження та позови про перетворення [2, с. 520].

Варто констатувати, що сьогодні в юридичній літературі немає єдиної думки, до якого виду позовів відносяться позови про визнання батьківства.

Визнаючи існування *перетворювальних* позовів, окремі автори стверджують, що позови про встановлення батьківства відносяться до перетворювальних (курсив мій – О. Г.). Рішення суду, ухвалене за таким позовом, є тим юридичним (конститутивним) фактом, на підставі якого виникають правовідносини батьківства, і рішення суду в такому разі має конститутивний характер. Так, І.А. Агабабовян пише про те, що позови про встановлення батьківства відносяться до перетворювальних позовів, оскільки не можна вважати, що правовідносини батьківства склалися й існували до рішення суду в цій справі [3, с. 21]. Позови про перетворення, на думку М.А. Гурвича, відрізняються істотними особливостями від позовів про визнання і про присудження. Рішення за перетворювальним позо-

вом має матеріально-правову дію: правостворювальну, правозмінювальну або правоприпиняючу [4, с. 21–27].

За загальним правилом, правовідношення може бути змінено або припинено за угодою сторін. В інших випадках через пряму вказівку норми матеріального правовідношення може бути змінено або припинено волевиявленням однієї з його сторін.

Однак найчастіше одностороння зміна або припинення правовідношення не допускається, тому що це може завдати значної шкоди іншій стороні. Закон вимагає для реалізації однієї із сторін правочину на зміну або припинення правовідносин звернення до суду з відповідною вимогою [5, с. 150].

Рішення суду про задоволення позову в подібних випадках ухвалюється за встановлення правомірності зміни або припинення правовідносин у ситуації, що склалася, є юридичним фактом, входить до юридичного складу, що міститься в конкретній нормі матеріального права, і в сукупності з іншими фактами є причиною зміни або припинення спірного правовідношення.

Теорія перетворювальних позовів критикується деякими авторами. Наприклад, професор М.К. Треушніков вважає, що всі позови, які іменуються перетворювальними, можуть бути віднесені або до позовів про визнання (наприклад, позови про встановлення батьківства), або до позовів про присудження [6, с. 150].

А.А. Добровольський і С.А. Іванова, заперечуючи сам факт наявності перетворювальних позовів, стверджують, що ніяких функцій щодо перетворення права, тобто функцій створення, зміни та припинення суб'єктивних прав, суд не виконує. На їхню думку, перетворювальні позови можуть бути віднесені до позовів про визнання або про присудження [7, с. 80].

Головним аргументом згаданих авторів є те, що суд у цивільному процесі не наділений правотворчими функціями, не може творити право, не виконує функцій із перетворення (створення, зміни або припинення) суб'єктивного права. Підставою для зміни або припинення правовідносин є не судові рішення, а наявне у позивача, незалежно від судового рішення, право на таку зміну або припинення. Судове рішення не можна розглядати як юридичний акт, з яким пов'язується перетворення правовідносин.

Суть заперечень проти перетворювальних позовів може бути зведена до того, що суд покликаний захищати наявність права, а не змінювати правовідносини; що всі відносини змінюються до і поза процесом, а суд лише констатує це в судовому рішенні.

Позови про присудження – позови, спрямовані на примушення відповідача до певних дій або утримання від них на користь позивача. У таких позовах позивач просить визнати за ним спірне або порушене право та вимагає примусового здійснення матеріально-правових обов'язків відповідача, які зумовлені правами позивача, або утримання від зумовлених у позові дій. У разі невиконання відповідачем покладеного на нього

обов'язку у добровільному порядку рішення виконується примусово на підставі виконавчого листа. Тому в теорії цивільного процесу такі позови називають також виконавчими. До них належать позови про стягнення аліментів, про відшкодування збитків, про виселення тощо. Із зазначеного слідує, що позови про визнання батьківства, материнства не можуть відноситися до позовів про присудження.

Також у наукових працях висловлюється думка про те, що позови про встановлення батьківства – це позови про визнання. В обґрунтуванні своєї позиції прихильники цього погляду висловлюють такі аргументи. Внутрішня класифікація позовів про визнання визначається характером самого прохання позивача. Коли на розгляд суду ставиться питання про встановлення факту наявності між сторонами матеріального правовідношення, позов називається позитивним. Якщо ж прохання полягає в тому, щоб встановити факт відсутності спірного правовідношення між ним і відповідачем, позов є негативним [8, с. 89].

Отже, позови у справах про визнання батьківства є позитивними. Єдина мета позивача у разі пред'явлення позовів про визнання – домогтися визначеності свого суб'єктивного права, забезпечити його безперечність на майбутнє. Відповідач у разі пред'явлення до нього позову про визнання не примушується до вчинення дій на користь позивача.

Позови про визнання – це такі позови, коли позивач просить суд підтвердити наявність чи відсутність між ним і відповідачем певних правовідносин. Позови про визнання пред'являються в тих випадках, коли порушення права позивача, як правило, немає, однак між сторонами виникли сумніви щодо існування чи дійсності між ними відносин, які мають правові наслідки. Звертаючись до суду з позовом про визнання, позивач не чекає матеріального присудження, мета позову полягає в усуненні сумнівів щодо існування правовідносин [2, с. 520].

Рішеннями судів за позовами про визнання підтверджується або спростовується наявність чи відсутність матеріальних правовідносин, визначений зміст прав і обов'язків сторін таких правовідносин, гарантується здійснення та захист прав зацікавлених осіб. Суд повинен захищати тільки реально наявні права і законні інтереси, які виникають не на підставі судового рішення, а до суду і незалежно від суду.

Водночас у ряді випадків позови про визнання є засобом захисту порушеного права, тобто коли необхідно не тільки внести визначеність у спірне правовідношення, а й усунути порушення суб'єктивного права позивача. Порушення прав позивача відновлюється шляхом задоволення позову про визнання, коли відповідач не зобов'язується вчинити будь-які дії на користь позивача. За позовами про визнання захист прав здійснюється самим судовим рішенням.

У позові про визнання батьківства захищаються вже порушені права дитини, самі ж обов'язки ймовірного батька, якщо батьківство буде встановлено, закріплені в нормах матеріального права, і їх підтвердження в судовому рішенні не потрібно. Надалі в разі ухилення особи, чие батьківство встановлено судом, від виконання обов'язків щодо виховання та утримання дитини, можливо ухвалення рішення про стягнення аліментів або про позбавлення батьківських прав, тобто застосування більш складного способу захисту суб'єктивного права – присудження відповідача до виконання конкретних обов'язків.

Правова природа позовів про визнання батьківства (материнства) вже була предметом наукових досліджень. Так, А.О. Добровольський та С.О. Іванова стосовно позовів про встановлення батьківства визнавали за судовим рішенням зна-

чення юридичного факту. «Отношение отцовства, – писали науковці, – очень сложное отношение, а потому для его возникновения требуется сложный юридический состав. Элементом этого состава является и судебное решение. <...> Судебное решение является <...> завершающим юридическим фактом в составе основных юридических фактов по делу. <...> Однако оно необходимо не для возникновения отцовства (отцовство возникло до решения суда), а для юридического закрепления отцовства и *принудительного осуществления спорного правоотношения*» (виділено мною – О. Г.) [7, с. 110].

Таким чином, як зауважує Г.Л. Осокіна, з одного боку, А.О. Добровольський та С.О. Іванова визнавали за судовим рішенням значення юридичного факту, без якого неможлива примусова реалізація спірного правовідношення. З іншого – значення судового рішення як юридичного факту тут же заперечувалось, оскільки, на думку вчених, спірні правовідносини виникають, змінюються і припиняються незалежно від наявності судового рішення, яке є необхідним для юридичного закріплення і примусового їх здійснення. Однак із цим тлумаченням важко погодитись, тому що доти, доки не буде юридичного закріплення відносин батьківства, не можна вважати їх наявними з усіма подальшими наслідками [9, с. 78].

Водночас Г.Л. Осокіна констатує, що судова процедура розгляду позовів про визнання не завжди закінчується виконавчим провадженням. Виконавче провадження виступає факультативним елементом цієї процедури у разі необхідності виконання судового рішення в частині, що стосується розподілу судових витрат. Основні ж судові рішення в позові про визнання, якщо він не об'єднаний із вимогами про присудження, не потребують для своєї реалізації виконавчого провадження як завершальної стадії судового провадження [9, с. 81].

Так, із зазначеного вище можна зробити висновок про неоднозначність позиції Г.Л. Осокіної стосовно обов'язковості чи факультативності стадії виконавчого провадження в контексті розгляду і вирішення справ про визнання батьківства (позовів про визнання). На наше переконання, вона є факультативною, оскільки у справах про визнання батьківства завжди відсутня, адже важко уявити, що рішення в цій категорії цивільних справ могла виконувати державна виконавча служба. Зазначена категорія цивільних справ відноситься до спорів немайнового характеру. Так, Закон України «Про виконавче провадження» не містить жодного посилання на примусове виконання рішень суду із цієї категорії справ.

На думку Г.Л. Осокіної, з якою слід погодитись, позови про визнання є позовами, предмет яких характеризується такими способами захисту, які пов'язані з констатацією наявності чи відсутності спірних прав чи законних інтересів, тобто спірного матеріального правовідношення. Оскільки позови про визнання завжди направлені на встановлення наявності чи відсутності спірного правовідношення, вони називаються також установчі позови [9, с. 80].

Варто акцентувати увагу і на правових наслідках задоволення позовів про присудження, визнання та перетворювальних позовів. По-перше, характерною особливістю позовів про присудження є те, що після їх розгляду і винесення щодо них рішення, якщо позови добровільно не виконуються, то вони можуть бути виконані у примусовому порядку. У судовій практиці ці позови нерідко поєднуються з позовами про визнання, коли позивач вимагає не лише визнати за ним право, а й примусити відповідача до виконання певних обов'язків. По-друге, характерною особливістю позовів про визнання є те, що рішення

щодо цих позовів ніколи не вимагають примусового виконання, а захист права здійснюється безпосередньо рішенням суду. Стосовно третього виду позовів, то для перетворювальних позовів характерні такі наслідки: а) позови, спрямовані на зміну правовідносин. Прикладом може бути позов про виділення частини зі спільного майна на підставі ст. 115 Цивільного кодексу України. Позивач у цьому разі вимагає такого рішення, яке б змінило наявні правовідносини; б) позови, спрямовані на припинення правовідносин. Характерним прикладом є позови про розірвання шлюбу, коли позивач просить суд припинити наявні між ним і відповідачем правовідносини.

Висновки. Справи про визнання батьківства, материнства відносяться до позовів про визнання, тому що як у батька, так і в матері порушено права, що виникають із кровного споріднення, зі шлюбно-сімейних правовідносин: по-перше, право на батьківство (материнство); по-друге, право на управління майном дитини тощо; по-третє, комплекс особистих немайнових прав батька чи матері, зокрема право на визначення місця проживання дитини, її виховання та низка інших прав.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
2. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
3. Агабабовян И.А. Теоретические проблемы и практика судебного установления отцовства по семейному праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / И.А. Агабабовян. – Алма-Ата, 1973. – 23 с.
4. Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды) / М.А. Гурвич. – М. : ВЮЗИ, 1981. – 40 с.
5. Гражданское процессуальное право России : [учебник] / под ред. М.С. Шакарян. – М. : Былина, 1999. – 504 с.
6. Треушников М.К. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел / М.К. Треушников. – М. : МГУ, 1995. – 504 с.
7. Добровольский А.А. Основные проблемы исковой формы защиты права / А.А. Добровольский, С.А. Иванова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 159 с.

8. Дунас Т.О. Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження / Т.О. Дунас, М.В. Руденко. – Х. : Харків юридичний, 2006. – 340 с.
9. Осокина Г.Л. Иск (теория и практика) : [монография] / Г.Л. Осокина. – М. : Городец, 2000. – 192 с.

Ганкевич О. М. Правовая природа иска по делам о признании отцовства, материнства

Аннотация. Статья посвящена правовой природе иска по делам о признании отцовства, материнства. Проанализированы и определены основные понятия иска по делам о признании отцовства, материнства. Сделан вывод, к какому виду исков относится иск по делам о признании отцовства, материнства, в частности к искам о признании, потому что как у отца, так и у матери нарушенные права, возникающие из брачно-семейных правоотношений.

Ключевые слова: иск, элементы иска, исковое производство, юридический факт, установление отцовства, установление материнства.

Hankevych O. The legal nature of the claim in cases of recognition of parenthood

Summary. The article is devoted to the legal nature of the claim in cases of recognition of parenthood. Analyzed and defined basic concepts claim for recognition of parenthood. The conclusion to the kind of claims related claim for recognition of parenthood, namely claims for recognition because, as the father and the mother violated rights arising from marital and family relationships. The article is devoted to the legal nature of the claim in cases of recognition of parenthood. Analyzed and defined basic concepts claim for recognition of parenthood. The conclusion to the kind of claims related claim for recognition of parenthood, namely claims for recognition because, as the father and the mother violated rights arising from marital and family relationships.

Key words: action, elements of the claim action proceedings, legal fact, recognition of paternity, maternity recognition.